

29 ARALIK 1988

Muzaffer Şerif Başoğlu ve Niyazi Berkes'i art arda yitiren

Çağdaşlık savaşının

NIYAZI BERKES'İN ÇALIŞMALARININ TEMEL SORUSU

Neden bocalıyoruz?

ARSLAN KAYNARDAĞ

Niyazi Berkes tam anlamıyla bir bilim ve düşünce adamıydı. 40 yıla yakın bir süre çok sevdiği vatanından ayrılmak zorunda kaldı ve gözlerini gurbette kapadı. Bu onurlu yaşamın öyküsü bir gün yazılabilirse, utancımız şimdikiinden daha büyük olacaktır.

Berkes, Kıbrıslıdır. Anılarını anlattığı kısa yazısından şunları öğreniyoruz: İstiklal Savaşı'mızla ilgili haberleri Lefkoşa'da heyecanla izlemektedir. On yaşındadır o zaman. 13 yaşına geldiğinde Sakarya Zaferi'nin kazanıldığını öğrenir. Mustafa Kemal'in bir resmini eline geçirir, onu özenle süsler, çerçeveler, başucuna asar. Büyük coşkunluk içindedir, İstanbul'a gelir, liseyi burada bitirir, üniversiteye yazılır.

Mustafa Kemal'in ziyareti

Bir gün Mustafa Kemal üniversiteyi ziyaret eder. Berkes, o gün gördüğü çok ilginç şeyleri ve izlenimlerini anlatır yazısında. Çoğu profesörler şaşkıncıdır, Mustafa Kemal'i gereğince değerlendiremezler. Oysa genç Berkes, onun yapmayı düşündüklerini çok iyi kavramış, humanist ve devrimci bir devlet adamı karşısında bulunduğunu anlamıştır.

Niyazi Berkes, Atatürkçülüğe ve devrimlere bilinçle bağlıydı. Yazılarının değişmez özelliği bu bilinçten, böyle bir devrimcilik anlayışından kaynaklanır.

Hilmi Ziya'dan farklı

Onu ilkin toplumbilimci olarak görüyoruz. Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bu alanda çalışmalar yaptı, yazılar yazdı. Bizde o zamana kadar Fransız toplumbiliminin etkisi altında yapılan çalışmalardan farklıydı bunlar. Bu arada felsefe ders-

leri verdi, felsefeye ilişkin yazılar yayımladı.

Az sonra asıl eğiliminin düşünce tarihi olduğu görüldü. Onun düşünce tarihçiliği Prof. Hilmi Ziya Ülken'inkinden ayrı bir özellik taşıyor. Prof. Bernard Levis'inkine benzemekle birlikte onu aşar. Ta-

rihimizdeki çağdaşlaşma sürecini yorumlamaktır amacı.

Temel sorusu şudur: İki yüz yıldır neden bocalıyoruz? Bu sorunun yanıtını arar. Ona göre, insanlığın evrimi "ilahiyat"ın baskısından ve etkisinden kurtulmaya yönelmiştir. Türkiye'nin evrimi de

bunun dışında olamaz. Çağdaşlaşma, din ile dünya işlerinin ayrılması sürecinden başka bir şey değildir. Sorunlara ancak bilimsel yöntemle, özgür ve akılcı düşünce ile çare bulunacaktır. Böylece, çalışmaları bir yanda da "laiklik" üzerinde yoğunlaşır.

1700'lü yıllardan sonraki tarihimizin demokratlaşma olduğu kadar laiklik de olduğunu belirtir. Bunlar birbirinden ayrılmaz ilkelendir; ayrılmamalıdır.

Türk toplumunun gidişini, İslamcılık, Ulusçuluk, Batıcılık akımlarının dayandığı katmanların gizli ya da açık savaşımının belirdiğini söyler Berkes. Bunlara daha sonra "toplumculuk" akımı ekler.

Niyazi Berkes'in üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri de "bağımsızlık" kavramıdır. "Bağımsız olmadığımız sürece, Batı karşısında hep sömürge olarak kalacağız" der. Batılılaşmamaza yeni bir bakış açısı getirir.

Ondan bize on dört kitap, birçok yazı ve birkaç çeviri kaldı. Sokrates'in Savunması'nı o çevirdi. Sokrates'i çok severdi. Gençliğe bu yüce örneği vermek istedi. Yazdığı kitaplar, bugün bütün dünyada vazgeçilmez başvuru kitaplarıdır.

Hocalar gider, kitapları kalır. Daha önemlisi, onurlu bir hocanın yaşamıyla verdiği derstir.

Niyazi Berkes'in yaşamından öğreneceğimiz çok şey var. Kendisini dört yıl kadar önce gördüğümde anılarını yazmaya başladığını söylemişti. Hastalığı yüzünden yazmayı sürdüremedi. Yazdıkları, az ya da çok, ne kadar ise bulunup yayımlanmalıdır.

Sevgili hocamız hep Türkiye'yi özledi ve kırık bir kalple ayrıldı bu dünyadan. Niyazi Berkes gibi bir hocanın mezarı İngiltere'de değil, Türkiye'de olmalıdır. Türkiye'de gömülmesi gerekir.

Niyazi Berkes'in bıraktığı miras, değerli bir hazine

Çağdaşlığın neresindeyiz?

Niyazi Berkes'in yaşamöyküsü, "Çağdaşlaşmanın neresindeyiz?" sorusunun günümüzde de gündemde kaldığını kuşkuyla yer vermeyecek bir açıklıkla ortaya koyuyor. Kendi değerlerine bu kadar acımasızlıkla ve bağnazlıkla bakabilen bir toplumun henüz çağdaşlaşma merdiveninin en alt basamaklarında durduğu açıktır.

GENCAY ŞAYLAN

Türk aydınlarının ve okurunun yaygın bir biçimde Niyazi Berkes ile tanışması 1960'lı yıllarda oldu. 1961 yılında yayımlanan "İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz" adlı kitabı o sıralarda başlayan "Türk aydınlanmasında" önemli bir yer tuttu, yoğun bir etkileşim yarattı.

1965 yılında yayımlanan "Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler" adlı kitap, ilkinden daha fazla yankı yaptı, aydınlar için yepyeni tartışma alanları açtı. Bu kitapları ile Berkes bir düşünür olarak Türk toplumunun değişimi ve çağdaşlaşması ile ilgili kuramsal değerlendirmelere, çözümlere giriyor, aynı zamanda politik alanda yol göstericilik işlevini de yükümleniyordu. Başka bir deyişle 1960'ların Türkiye'sinde önemli yankılar yaratan kitapları ile Berkes sadece bilimsel bir ufuk açıyor, daha ileri bir Türkiye için neler yapılması gerektiği konusunda da öneriler geliştiriyordu.

Niyazi Berkes, Türk düşün ve toplumbilim alanında kısa, yerel kalan bir parıltının hem ürünü, hem de öncülerinden biriydi. 1908 yılında Kıbrıs'ta doğan Berkes, Amerika'da Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji doktorası yaptıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve 1939 yılında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atanmıştı. 1940'lı yıllar, bu fakültede toplumbilim alanında o zamana kadar görülmemiş, parıltılı bir gelişmeye damgasını vurmuştu.

1930'lu yıllarda Türk üniversiteleri Hitler faşizminden kaçıp gelen hocalar sayesinde çok önemli bir gelişme göstermişlerdi ve Dil Tarih Coğrafya da bu gelişmeden payını almıştı. Daha sonra dört parlak genç Türk öğretim üyesinin de Almanlara katılması ile Ankara'da umut verici bir gelişmenin ortaya çıktığı görüldü. Bu dört bilim adamı; Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav'dı. Ancak bu parıltılı gelişme bilindiği gibi fazla uzun ömürlü olmadı; önce Muzaffer Şerif üniversiteden koparıldı. Daha sonra 1947 yılında patlak veren öğrenci olayları ile "solcu hocalar" diye tanımlanan kalanlar fakülteden atıldı.

Bu atılışın öyküsü ilginçtir. Öğrencilerin "Solcu hoca istemiyoruz" diye gösteri yapmaları üzerine Ankara Üniversitesi Senatosu üç hocayı uzaklaştırdı. Ancak bu karar Üniversitelerarası Kurul tarafından bozulunca

Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sıralı devreye girdi. Bir taraftan bu üç öğretim üyesinin yargılanması için Danıştay'dan karar çıkartılırken diğer taraftan da 1948 bütçesinde kadrolar iptal edildi. Böylece bu kişiler maaslı üniversiteden uzaklaştırıldı, bir süre sonra da bir yabancı uyruklu kadınla evli olduğu gerekçesi ile Berkes'in maası da kesildi. Önemli olan nokta bu sırada Türkiye'nin fiilen çok partili "demokratik" sisteme geçmiş olmasıydı. Ancak basında birkaç cılız ses dışında hiçbir çevre, kuruluş ya da kişi bütün bu olanlara herhangi bir tep-

değişmeyi inceleyen yapıtlar verdi. Berkes'in çalışmaları Türkiye ve daha genelde üçüncü dünya toplumları üzerinde araştırma yapanlar için ana başvuru kaynakları arasına girdi.

Berkes'in Türk toplumunun değişimi ve modernleşmesi ile ilgili önemli çözümlerinden biri değişimin dışarıdan gelen etkilerle başladığına işaret etmesidir. Ona göre orijinal Osmanlı düzeni özgündür ve bu nedenle özgün inceleme gerektirir, ama bu özgünlük klasik tarihçilerin işaret ettiği biriciklik olarak anlaşılmalıdır.

Berkes'in bir diğer önemli katkısı laikliği modernleşmenin temel belirleyicisi olarak alması ve bunu bir tarihsellik boyutu içinde açıklamaya gayret göstermesidir. Haklı olarak işaret ettiği gibi klasik Osmanlı sistemi teokratik bir rejim sayılamaz, sistemin meşruiyet kaygısı içinde teokratik olma, yani şeriatla uyum olma iddiası vardır. Nitekim Berkes, 16. yüzyıldaki koşulların bile şeriatın öte-

leşme ve laikleşmeye karşı dinsel görünümü karşı çıkışın gerilim içinde oluşmaktadır.

Berkes, çağdaşlaşma ile dinsel görünümü direniş arasındaki gerilim ile ilgili olarak, "Her modernleşme döneminin arkasından bir dinselleşme hümmasının" başlayacağından söz etmektedir. Bilindiği gibi Berkes bu tezini Osmanlı tarihinin yorumlamasına uygulamıştır. Günümüzde İslami ideolojinin giderek yükselen bir etkinlik kazanması ve İslama dönüş önerilerinin artık politik bir güç haline geldiği göz önüne alınca Berkes'in yorum ve çözümlerinin önemi vurgulanabilmektedir. Başka bir deyişle Berkes sadece Osmanlı tarihinin anlaşılmasına kavranması için bir kaynak olarak kalmamakta, günümüz Türkiye'sinin karmaşık politik ve kültürel oluşumlarını da açıklamakta ışık tutucu olabilmektedir.

Yirminci yüzyılda yaşamış Türk aydınları arasında çok seçkin bir yere sahip olan Berkes bütün öm-

Anılarla yüklü — 1940'lardan anılarla dolu bir fotoğraf. (Arka sırada soldan sağa) Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Niyazi Ağırnaslı, Asuman Hanım ve Berkes'in o sıradaki eşi Mediha Berkes (Esenel). (Ön sırada soldan sağa) Muvaffak Şeref, Filiz Ali, Azra Erhat, Matika Szabo, Mediha Berkes Esenel'in ablası ve Sabahattin Ali'nin eşi Aliye Ali. (Fotoğraf: Sabahattin Ali arşivinden alınmıştır.)

ki göstermedi. Berkes için tek yol ülke dışına gitmekti ve o da öyle yaptı. Kanada'daki McGill Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak gitti ve ölümüne kadar yurtdışındaki üniversitelerde çalışmak zorunda kaldı.

Acı bir rastlantı olarak hemen hemen aynı zamanda yaşama gözlemlerini yunan Berkes ve Şerif, Türkiye dışında çalışmak zorunda kalma kaderini de paylaştılar. Muzaffer Şerif kendini bir bilim dalının gelişmesine adadı ve bu nedenle çok tanındı. Berkes ise esas olarak Türkiye üzerinde çalıştı, Türkiye'nin son 400 yıllık evrimini, sosyo-politik ve kültürel

sine ulaştığını ve bu nedenle sistemin teokratik olmaktan çıkmak zorunda kaldığını göstermektedir. Bu çerçevede içinde laikleşme - dine dönme çekişmesinin aslında bir değişim sorunu olduğunu ileri sürmektedir.

Berkes'e göre ister iç dinamiklerden isterse dışarıdan kaynaklanmış olsun değişimin toplumdaki güç dengelerini değiştirmemesi olanaksızdır ve değişim ile kaybedenlerdir dirençsizce zorundadır. İşte din tekrar bu noktada devreye girer ve direnç in, yani tutuculuğun ideolojik silahı olarak yorumlanmaktadır. Türkiye'nin toplumsal tarihi de bu çatışmanın, yani modern-

rü boyunca bir Türkiye sevdalısı olarak ömür sürmüş, Türkiye ile ilgili çok kıymetli yapıtlar üretmiş, ama ne yazık ki Türkiye dışında yaşayış ölmek zorunda kalmıştır. Kuşkusuz onun bıraktığı zengin kültürel miras Türk aydınları için her zaman kullanılabilen, kıymetli bir hazinedir. Ancak onun yaşam öyküsü "Çağdaşlaşmanın neresindeyiz?" sorusunun günümüzde de gündemde kaldığını hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Kendi değerlerine bu kadar acımasızlıkla ve bağnazlıkla bakabilen bir toplumun henüz çağdaşlaşma merdiveninin en alt basamaklarında durduğu açıktır.

